

Hertogen van Gelre

Kaart van het hertogdom Gelre met de vier Kwartieren Nijmegen, Arnhem, Roermond en Zutphen, rond 1600. (Historischer Verein für Geldern und Umgegend, Geldern)

GERBEN GRADDESZ HELLINGA

Hertogen van Gelre

*Middeleeuwse vorsten
in woord en beeld,
1021-1581*

WALBURG PERS

© 2012 Gerben Graddesz Hellinga,
p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Afbeeldingen omslag: Portret van Karel van Egmond (1467-1538), hertog van Gelre. Dit is een kopie, origineel vermoedelijk gemaakt door Barthel Bruyn, circa 1518. (*Historisch Museum, Arnhem*)

Ruiterzegel van Reinoud I, graaf van Gelre en Zutphen.

Met dank aan: P. Aalders, R. Goudriaan, L. Panhuysen en H. Warris

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veele-
voudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of open-
baar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op
grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni
1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471
en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschul-
digde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus
3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze
uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel
16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeel-
dingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn
benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp:

Jhartho Kempink, Design is Everything, Arnhem

Vormgeving binnenwerk:

Andre Klijsen, Villa Y, Den Haag

ISBN 978.90.5730.831.4
NUR 688

INHOUD

	Inleiding	7
1	De aanloop naar een graafschap	13
1	Een welvarend maar onrustig gebied	17
2	Acht voogden van Gelre	21
2	Het Feodale Stelsel	25
3	Gerard I, ‘De Lange’ (ca. 1060 – 1129): graaf van Gelre vanaf ca. 1096	29
3	De Ridderschap	32
4	Gerard II (ca. 1090 – 1133): graaf van Gelre vanaf ca. 1129	37
4	Het Graafschap Zutphen	41
5	Hendrik I (ca. 1117 – 1182): graaf van Gelre vanaf ca. 1133	43
5	De Kruistochten	47
6	Otto I (1150 – 1207): graaf van Gelre en Zutphen vanaf 1182	49
6	Het volk, 1: Geloof en Kerk	53
7	Gerard IV (ca. 1185 – 1229): graaf van Gelre en Zutphen vanaf 1207	57
7	Het volk, 2: de Boerenstand	61
8	Otto II, ‘De Lamme’ (ca. 1214 – 1271): graaf van Gelre en Zutphen vanaf 1229	63
8	Het volk, 3: Steden en Stedelingen	67
9	Reinoud I, ‘De Strijdbare’ (1254 – 1326): graaf van Gelre en Zutphen vanaf 1271	71
9	Oorlogvoering in de Middeleeuwen	75
10	Reinoud II, ‘de Zwarte’ (ca. 1295 – 1343): graaf van Gelre en Zutphen vanaf 1326, hertog van Gelre en graaf van Zutphen vanaf 1339	79
10	De Honderdjarige Oorlog (1337 – 1453)	83
11	Reinoud III, ‘De Dikke’ (1333 – 1371): hertog van Gelre, graaf van Zutphen van 1343 tot 1361 en in 1371	87
11	Langdurige Veten	91

- 12 **Eduard (1336 – 1371): hertog van Gelre, graaf van Zutphen vanaf 1361** 95
 12 **De Buurlanden, 1: Utrecht** 97
- 13 **Willem I (1363 – 1402): hertog van Gulik en Gelre, graaf van Zutphen vanaf 1371** 101
 13 **De Buurlanden, 2: Brabant** 105
- 14 **Reinoud IV (1365 – 1423): hertog van Gelre en Gulik, graaf van Zutphen vanaf 1402** 109
 14 **De Buurlanden, 3: Holland** 113
- 15 **Arnold van Egmond (1410 – 1473): hertog van Gelre en graaf van Zutphen vanaf 1423, met een interregnum door zijn zoon Adolf (1438 – 1477) van 1465 tot 1471** 117
 15 **De Groei van het Bourgondische Rijk** 123
- 16 **Bourgondisch interregnum (1473 – 1477 en 1481 – 1492)** 127
 16 **De Modernisering van de Oorlogvoering** 133
- 17 **De opkomst van Karel van Egmond (1476 – 1538): hertog van Gelre en graaf van Zutphen van 1492 tot 1538** 137
 17 **Het gewest Friesland** 141
- 18 **De ondergang van Karel van Egmond** 145
 18 **Franse Vissers in Troebel Water** 151
- 19 **Willem II, ‘de Rijke’ (1516–1592): hertog van Gulik, Kleef en Berg vanaf 1539, en van Gelre van 1538 tot 1543, en graaf van Zutphen van 1538 tot 1543** 153
 19 **De Duits-Nederlandse Grensstreek** 157
- 20 **Karel V (1500 – 1558): hertog van Gelre en graaf van Zutphen van 1543 tot 1555** 159
 20 **Keizer Karel V en zijn Rijk** 163
- 21 **Filips II (1527 – 1598): hertog van Gelre en graaf van Zutphen van 1555 tot 1581** 167
 21 **Filips II (1527 – 1598), koning van Spanje van 1555 tot 1598** 173

INLEIDING

Gedurende het grootste deel van de middeleeuwen waren het graafschap Vlaanderen, het hertogdom Brabant en het graafschap Gelre dat in 1339 een hertogdom werd, de drie voornaamste vorstendommen in de Lage Landen. Zeeland hoorde nu eens bij Vlaanderen, dan weer bij Holland, het bisdom Utrecht werd geregeerd door bisschoppen die vaak weinig krachtig waren en zich vooral beperkten tot het behouden van zoveel mogelijk grondgebied, en de drie noordelijke gewesten speel-

den in de politiek nauwelijks een rol buiten hun grenzen. Holland werd als handelsgebied en centrum voor de zeevaart vanaf de 15de eeuw steeds invloedrijker, maar het werd eigenlijk pas werkelijk belangrijk in de eerste helft van de 17de eeuw. Dat was in niet geringe mate het gevolg van de massale immigratie van Vlamingen en Brabanders vanwege de godsdienstige repressie in de zuidelijke gewesten. In die tijd zakte Gelre weg tot het niveau van slechts één van de Zeven Verenigde Provinciën, terwijl het almaar rijker en machtiger wordende Holland de dominerende factor werd. In de lessen over de 'vaderlandse' geschiedenis wordt op de scholen nauwelijks aandacht besteed aan het feit dat Gelre vóór 1543 grote invloed uitoefende op de politiek van Brabant,

Jacques Bretel wijdde een lang gedicht aan het beroemde *Tourney de Chauvency* dat in 1285 werd gehouden en waaraan nagenoeg de hele ridderschap uit Noordwest Europa deelnam. In de verluchting zien we een scène uit het toernooi, met ridders en toeschouwers. (Handschrift Bodleian Library, Oxford)

Utrecht en Overijssel en vaak ook op die van de rest van het land. Pas na inlijving van het gewest door Karel V in 1543 werd Gelderland een rustig onderdeel van de Lage Landen. Rustig, en daardoor ook veel minder belangrijk.

Wie zich verdiept in de geschiedenis van Gelre verwondert zich over de verschillen in accenten die gelegd worden in het geschiedenisonderwijs. In de op de scholen gebruikte boeken, meestal geschreven door West-Nederlandse historici, staat de Gelderse veldheer Maarten van Rossem die in dienst stond van de Gelderse hertog Karel van Egmond, bekend als een hardvochtige veldheer die vreselijk tekeer ging, vooral tijdens zijn rooftocht naar 's-Gravenhage. Van de eveneens voor Karel van Egmond opererende Grote Pier weet iedereen die iets van geschiedenis weet dat hij een wrede zeeschuimer was, maar niet waarom hij dat werd. En als de Gelderse Oorlogen al vermeld worden, krijgt men de indruk dat Karel van Egmond alleen maar dertig jaar tegen de Habsburgerse vorsten streed omdat hij zo ijdel was dat hij officieel erkend wilde worden als hertog van Gelre.

Maar in boeken en artikelen die geschreven zijn door Gelderse historici leest men iets heel anders. Tijdens Maarten van Rossem's aanval op 's-Gravenhage is niet één dode gevallen; Grote Pier vocht tegen het grote onrecht dat hem werd aangedaan door Saksische huurlingen die in dienst stonden van Bourgondië en was vermoedelijk niet wreder dan in zijn tijd gebruikelijk was. Karel van Gelre was gewoon iemand die het vertikte te accepteren dat zijn hertogdom werd geannexeerd door zijn machtige vijanden de Habsburgers.

De hertog van Gelre beheerste ooit een gebied dat zich uitstreckte van Roermond tot en met Groningen en Friesland. Dat was zowat de hele oostelijke helft van ons land, een groter gebied dan het graafschap Holland ooit geweest is. De oostgrenzen van ons land zijn grotendeels door de vorsten van Gelre vastgelegd. Een van de gevolgen daarvan was de nog lange tijd doorwerkende vijandschap van de bisschop van Munster ten aanzien van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën. De 'guldensporenslag' bij Kortrijk, in 1302, is nu nog steeds bekend, maar bijna niemand weet dat in de geschiedenis van Gelre een veldslag voorkomt waarin nauwelijks bewapende boeren en burgers al in 1226 een leger van edelen en ridders smadelijk versloegen. Iedereen leert op school hoe Breda veroverd werd door een list met een turfschip, maar veertig jaar eerder gebruikte Karel van Gelre die list al twee keer.

Deze stiefmoederlijke behandeling van de geschiedenis van het graafschap, later hertogdom, Gelre is des te merkwaardiger omdat het gewest zo'n boeiend verleden

Miniatuur van de haven van Hamburg. (Staatsarchiv, Hamburg)

heeft. Een verleden dat duidelijker dan de geschiedenis van de westelijke provincies illustreert hoe intens het leven van de adel en de gewone bevolking tijdens de middeleeuwen werd beïnvloed door de voortdurende strijd om macht en grondgebied tussen graven, hertogen en bisschoppen.

Hoewel in dit boek enige aandacht besteed zal worden aan de andere vorstendommen die bij dat proces een rol speelden, zal het accent liggen op de rol die de vorsten van Gelre daarbij hebben gespeeld. Maar niemand kan los gezien worden van de tijd waarin hij leefde. Daarom besteden wij in dit boek beknopt aandacht aan begrippen als 'graaf', 'hertog' en 'ridder', en vertellen we in het kort iets over de omstandigheden waarin de vorsten en hun onderdanen moesten leven en over politieke gebeurtenissen die weliswaar voornamelijk buiten Gelre plaatsvonden maar die toch hun weerslag hadden op het vorstendom. Dat gebeurt op twee manieren. Wat wij weten over leven en werken van de vorsten van Gelre wordt in aparte hoofdstukken bespro-

ken, afgewisseld met kaders waarin allerlei aspecten van de tijd waarin de vorsten van Gelre leefden aan de orde komen.

Een woord van waarschuwing is hier wel op zijn plaats. 'De' middeleeuwen bestonden eigenlijk niet. De periode tussen de ineenstorting van het Romeinse Rijk en de ontdekking van Amerika, een tijdvak van ruim duizend jaar, was er niet een van stilstand, zoals lange tijd gedacht werd, maar een van ontwikkeling op talrijke gebieden. De kunst, de literatuur en de bouwkunde maakten aanzienlijke veranderingen door, de politieke toestand in Europa kende tal van experimenten en ontwikkelingen, de grote moderne staten zijn tijdens die periode tot stand gekomen. De opkomst van de burgers en hun toenemende mondigheid en invloed zijn een product van de middeleeuwen. En er waren in de loop van die tijd op veel gebieden veranderingen die in een kort bestek niet meer dan aangestipt kunnen worden. Sommige pausen waren bijvoorbeeld de machtigste mannen van Europa, maar er waren ook Duitse vorsten

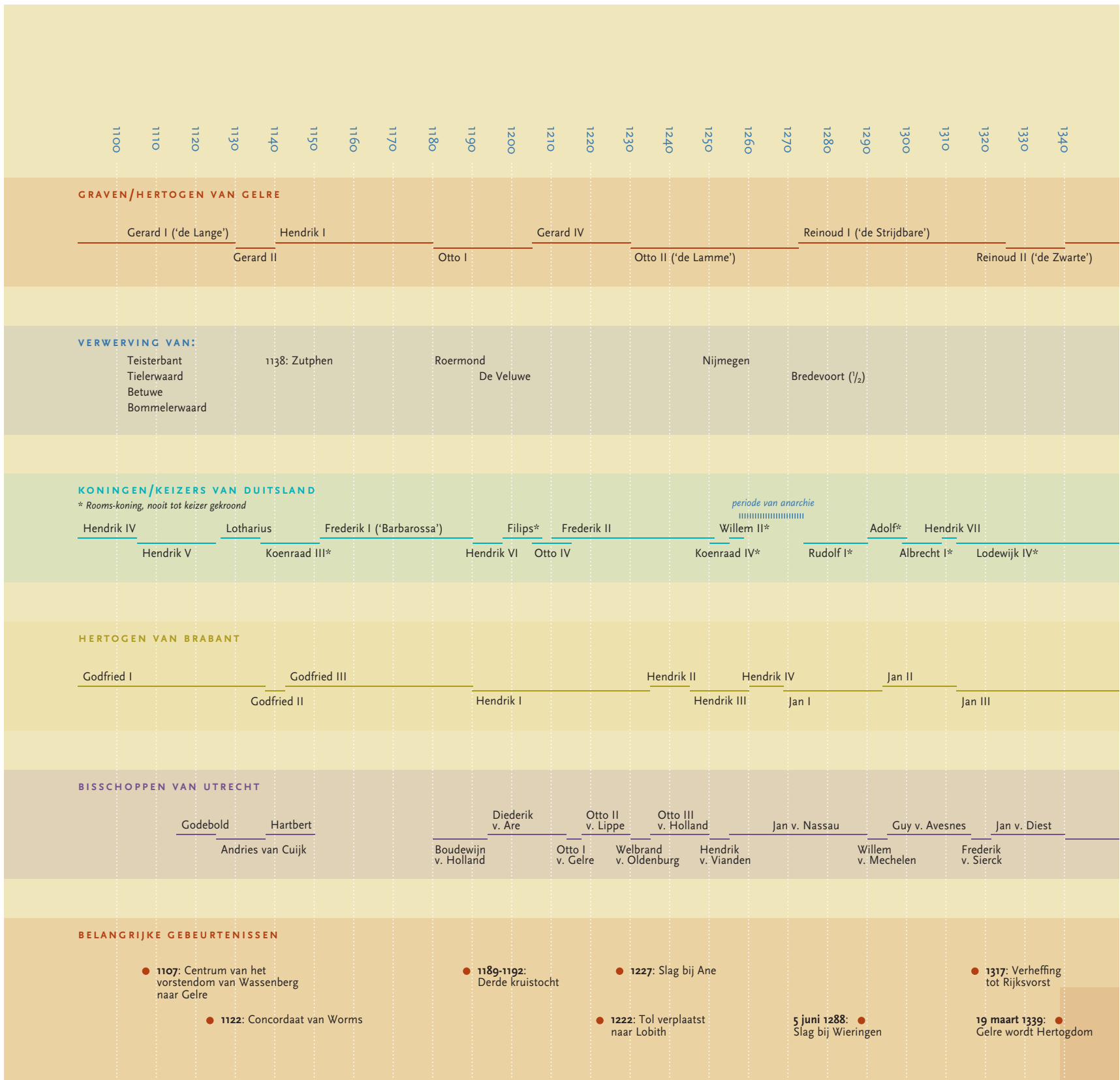
Miniatuur met als voorstelling de zegening van de Lendit jaarmarkt in St. Denis. (*Bibliothèque Nationale, Parijs*)

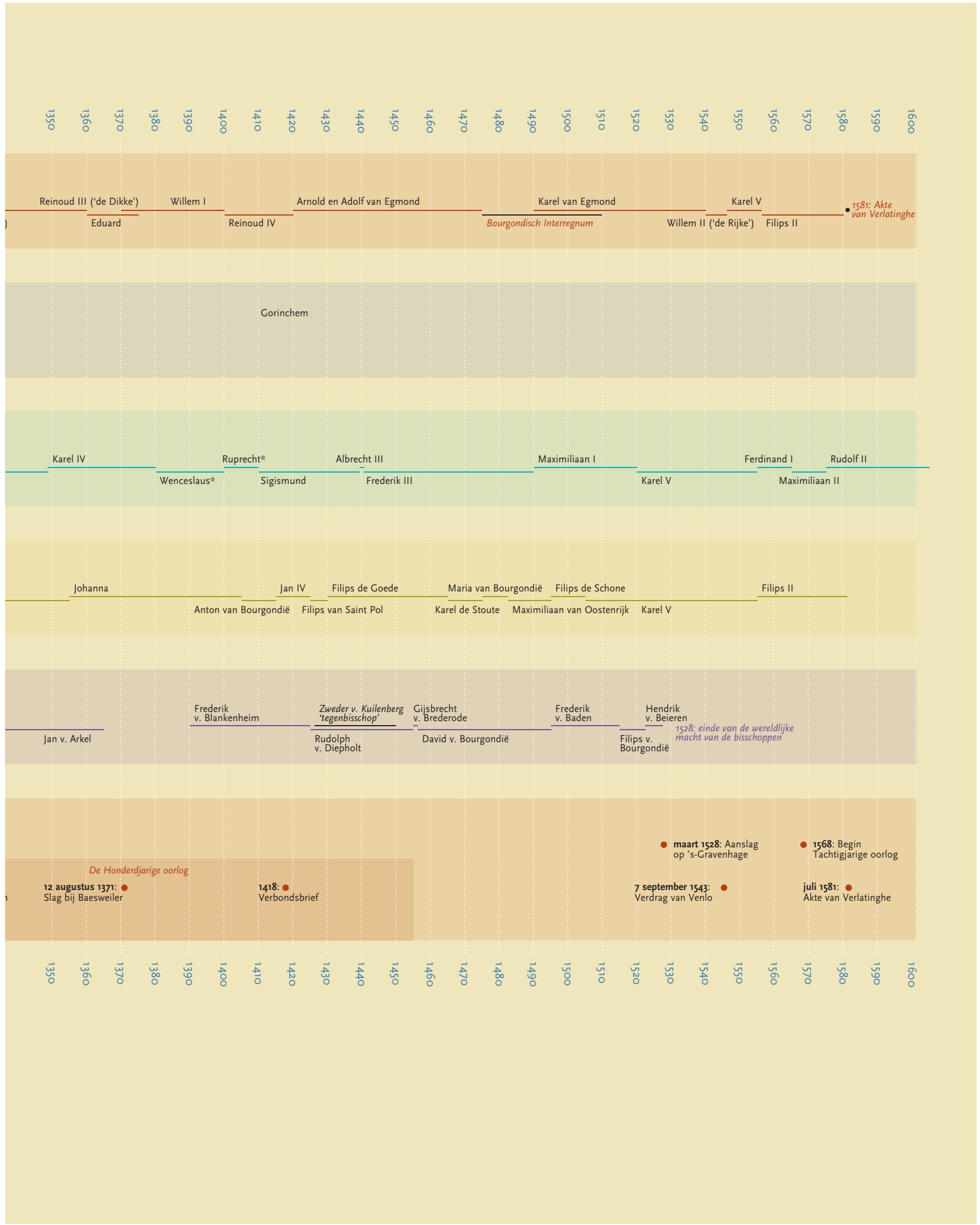

die zelf een paus benoemden, om zich daarna door 'hun' paus tot keizer te laten kronen.

De stukjes over de middeleeuwen in dit boek zijn kort en hebben alleen maar als doel een indruk te geven, zodat de lezer het doen en laten van de Gelderse vorsten beter kan begrijpen. Kenners van de middeleeuwen zullen zich misschien hier en daar ergeren aan een globale benadering of een generalisatie en vinden dat wij toch op zijn minst dit of dat fenomeen hadden moeten noemen. Maar voor wie alle facetten van de middeleeuwse maatschappij echt wil bestuderen staan heel veel boeken en uitgebreide verhandelingen ter beschikking. Dat is niet het geval voor wat betreft de vorsten van Gelre en die zijn het werkelijke onderwerp van dit boek. Het zal de lezer misschien opvallen dat er wel erg veel oorlog in dit boek zit. Dat komt omdat er in de middeleeuwen erg veel oorlog *zat*. De ontwikkeling van de oorlogvoering is dan ook een aspect van de middeleeuwen waarop wel wat dieper wordt ingegaan (in de hoofdstukken 9 en 16). Van wieg tot graf werd ieders leven namelijk niet alleen beïnvloed door de Kerk, maar ook door oorlog en vrede, plundertochten en perioden van rust.

Het fraaie door Karel de Grote ontwikkelde systeem, met graven en hertogen die de inwoners van hun gebied beschermden tegen aanvallers van buiten, werd door de ontanding van het feodale stelsel juist een voortdurende bron van conflicten. De vorming van de grote moderne staten Engeland, Spanje, Frankrijk en Duitsland maakte daar een einde aan. Daarna werden oorlogen nog steeds gevoerd, maar tussen grote landen in plaats van tussen kleinere vorstendommen, wat voor de gewone man natuurlijk nauwelijks een verbetering inhield. In de Lage Landen gebeurde die natievorming door de vorming van het Bourgondische Rijk. Aan het wordingsproces van die supermacht kwam een einde toen keizer Karel V er in 1543 in slaagde Gelre op te nemen in zijn 'Bourgondische Kring'. De vrede die daar het gevolg van was werd korte tijd later al weer verstoord door het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog. Het verloop van die oorlog valt buiten het bestek van dit boek, dat afsluit in 1581, het jaar waarin Gelre als de provincie Gelderland (minus het meest zuidelijke deel, het 'Overkwartier') een onderdeel werd van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën.

Romeinse Rijk ca. 395.

De vermoedelijke legerplaatsen langs de Romeinse Rijksgrens, de Limes.